

บทที่ ๕

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเชิงพุทธบูรณาการสรุปได้ ดังนี้

๕.๑.๑ แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ

จิตสำนึกสาธารณะ เป็นความสำคัญในการปลูกจิตสำนึกให้ผู้คนรู้จัก การเสียสละ การร่วมแรงร่วมใจร่วมมือในการทำประโยชน์ เพื่อสังคมและส่วนรวม จิตสำนึก คือการแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวมพร้อมที่จะเสียสละและอุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมีความปรารถนาที่จะช่วยแก้ปัญหาให้แก่ผู้อื่นหรือสังคมด้วยความเต็มใจ และเป็นการสร้างคุณธรรมและจริยธรรม ให้เกิดขึ้นกับบุคคลโดยทั่วไป อีกทั้งจะช่วยลดปัญหาที่เกิดขึ้นกับตัวเองและสังคม การช่วยกันพัฒนาคุณภาพชีวิต อันจะเป็นหลักการในการดำเนินชีวิต เป็นการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขกับสังคมและประเทศชาติอย่างได้ผลเป็นเชิงประจักษ์ได้ และสามารถเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของกระแสเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอันจะส่งผลให้สามารถอยู่ร่วมกับคนในสังคมได้อย่างมีความสุขกาย สบายใจ ตลอดจนเป็นบุคลากรที่ดี ที่เหมาะสม ของครอบครัว สังคม และประเทศชาติ และเป็นสาเหตุของปัญหาต่างๆ ดังนี้

(๑) ปัญหาการขาดจิตสำนึกสาธารณะในสังคมไทย ปัจจุบันสังคมไทย ยังขาดจิตสำนึก หรือ ไม่มีจิตสำนึก ขาดความรับผิดชอบต่อตัวเอง ขาดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ขาดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เช่นปัญหาด้านมลภาวะสิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นสภาพธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ปัญหามลภาวะทางอากาศ หมอกควันดำจากท่อไอเสียของรถยนต์ การปล่อยเขม่าจากโรงงานอุตสาหกรรม ปัญหามลภาวะทางน้ำ เช่น การทิ้งของเสียลงในแม่น้ำลำคลองของโรงงานอุตสาหกรรม การปนเปื้อนของสารเคมี การปล่อยน้ำเสียไม่มีการบำบัด หรือลักลอบปล่อยสิ่งปฏิกูลลงในแม่น้ำ คู คลอง ปัญหามลภาวะทางเสียง เช่น โรงงานอุตสาหกรรมที่มีเสียงดัง การจราจร ทำให้ประสาทหูมีปัญหาเสื่อมและก่อให้เกิดความเครียด ปัญหามลภาวะทางดิน ปัจจุบันมีการใช้ดินในทางเสื่อม เช่น ใช้ปุ๋ยเกินความพอดี การใช้มูลสัตว์ ขยะมูลฝอย ตะกอนของสารเคมี

กองไว้ ทำให้เกิดสารมิพิษในดินบริเวณนั้น ปัญหาทางสังคม เช่น ชุมชนแออัด มักเกิดขึ้นในเมืองมากกว่าในชนบท การขาดแคลนพื้นที่สีเขียวและพื้นที่เพื่อนันทนาการ ปัญหาการขาดแคลนพื้นที่เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในเขตเมือง เช่น กรุงเทพมหานคร นับว่าประสบปัญหารุนแรงที่สุด ปัญหาแผ่นดินทรุด น้ำท่วม เป็นปัญหาใหญ่ที่ต้องแก้ไขโดยรีบด่วน ประชาชนจึงควรให้ความร่วมมือกับทางราชการ โดยการใช้ น้ำบาดาลอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ ปัญหาจิตสำนึกสาธารณะต่อคนดัดยาเสพติด ที่ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพกาย สุขภาพจิต และกระทบต่อปัญหาการพัฒนาสังคมในด้านต่างๆ เช่น ก่อให้เกิดปัญหาความยากจน อาชญากรรม และอื่นๆ ปัญหาจิตสำนึกสาธารณะด้านการศึกษา ทำให้เกิดวิกฤตทางปัญญา แล้วพาให้เกิดวิกฤตชาติ ประเด็นสำคัญที่จำเป็นต้องการปฏิรูปการศึกษา คือ การบริหารจัดการศึกษาขาดประสิทธิภาพและประสิทธิผล มาตรฐานประสิทธิภาพการใช้ทรัพยากรต่ำ ขาดการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม และขาดการเชื่อมโยงกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน และปัญหาจิตสำนึกสาธารณะต่อคนยากจน คือ การที่บุคคลดำรงชีวิต โดยมีรายได้ไม่พอกับการดำรงชีพ ไม่สามารถบำบัดความต้องการที่จำเป็นของร่างกายและจิตใจ ทำให้บุคคลนั้นๆ มีความเป็นอยู่ต่ำกว่าระดับมาตรฐานที่สังคมวางไว้ ปัญหาเรื่องความยากจนกำลังเป็นปัญหาสำคัญของประเทศกำลังพัฒนา เช่น ความยากจน โรคภัยไข้เจ็บ ความไม่รู้ ความเฉื่อยชา ทำให้มีผลเสียต่อบุคคลและครอบครัว

ดังนั้น การแก้ปัญหการสร้างจิตสำนึกสาธารณะในสังคมไทยนั้นต้องต้องมีเครื่องมือในการปฏิบัติ คือ

(๒) การปลูกฝังจิตสำนึกและการปลูกจิตใต้สำนึกของคนในสังคมให้ผู้คนได้ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคมหรือสาธารณะเป็นการสร้างคุณธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้นกับบุคคลโดยทั่วไป โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนรวมทั้งประชาชนทั่วไปให้รู้จักการเสียสละ ร่วมมือในการทำประโยชน์เพื่อสังคมและส่วนรวม อีกทั้งจะช่วยลดปัญหาที่เกิดขึ้นกับตัวเองและสังคมเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตอันเป็นหลักดำเนินชีวิต เป็นการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขต่อสังคมอย่างได้ผลเป็นเชิงประจักษ์ได้ได้มีประสิทธิภาพ และการพัฒนาสติ ปัญญาทางสมองที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะเสริมสร้างพัฒนาการทางด้านสติปัญญาเด็กและเยาวชนให้รู้จักสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ มีความกระตือรือร้น มีจินตนาการที่ก้าวไกล มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ ก้าวทันต่อสถานการณ์ของโลกที่แปรเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว

(๓) กฎ กติกา กฎหมาย ทางสังคม การเคารพกฎเกณฑ์ การเคารพกติกาของสังคม การเคารพกฎหมาย และการเคารพสิทธิต่างๆของบุคคลอื่นอันเป็นหลักการพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันของผู้คนในสังคมโดยปกติสุข เพื่อให้การดำรงชีวิตอยู่ของสมาชิกในสังคมได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

(๔) ระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคม การจัดระเบียบสังคมได้รับการสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นแนวทางให้สมาชิกของสังคม ได้ยึดถือปฏิบัติต่อกัน ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคม สถานภาพ บทบาท เพื่อให้คนที่มาอยู่ร่วมกันประพฤติปฏิบัติตามทำให้สังคมมีความมั่นคงและสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยให้เกิดความเป็นปกติสุข

(๕) การทำกิจกรรมการปลูกฝังความรับผิดชอบต่อสังคม คือ การปลูกฝังฝึกให้ลูกมีความรับผิดชอบต่อตนเอง การปลูกฝังฝึกให้ลูกมีความรับผิดชอบต่อผู้อื่น ๒๐๓การปลูกฝังฝึกให้ลูกมีความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ ให้มีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม เกิดจากความรู้สึกรู้จักคิดในจิตใจรวมถึงการมีคุณธรรมจริยธรรมที่ดีที่มีอยู่ในพื้นฐานของจิตใจของแต่ละบุคคล ให้รู้จักหน้าที่ของตนเอง ทั้งมีความรับผิดชอบต่อในส่วนของตน ไม่สร้างความเดือดร้อนเสียหายให้กับผู้อื่น และมีความรับผิดชอบต่อสังคมโดยการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีให้เกิดในสังคมและการไม่ทำลายสังคมไม่ว่าทางใดให้มีจิตสำนึกในการรู้จักหน้าที่และรักในสังคมประเทศชาติของตนอย่างมั่นคง และ

(๖) สถาบันที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ ได้แก่ ๑) สถาบันการศึกษา ตั้งแต่อนุบาลศึกษาจนถึง อุดมศึกษา เพื่อให้เป็นจิตสำนึกที่สามารถช่วยสร้างระบบถูกต้อง เพื่อการดำรงอยู่ของสังคมโดยธรรม โดยเฉพาะการดำรงเน้นการฝึกอบรมให้รู้จักทำหน้าที่อย่างดีที่สุดฝีมือในทุกหน้าที่ในฐานะ ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ด้วยความสำนึกว่าหน้าที่มีคุณค่าและความสำคัญเท่าเทียมกัน ๒) สถาบันศาสนา มีส่วนสำคัญอย่างยิ่ง ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อจิตใจของประชาชน ที่จะช่วยสร้างสรรค์และพัฒนาจิตใจของคนในสังคมให้หันเข้ามาอยู่ความถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ๓) สถาบันครอบครัว มีความสำคัญเป็นอันดับแรก เป็นจุดเริ่มต้นที่ช่วยให้เด็กเกิดจิตสำนึกเห็นความสำคัญของส่วนรวม ความใกล้ชิดระหว่างพ่อแม่กับลูกจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการเลี้ยงอบรมลูก เพราะความใกล้ชิดจะเป็นสื่อที่ทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันและกลายไปเป็นเกิดความเห็นใจซึ่งกันและกัน เพื่อที่เด็กจะได้เป็นกำลังในการสร้างสรรค์สังคมที่มีความร่มเย็นเป็นสุข ๔) สื่อมวลชน เป็นสถาบันที่ทรงอิทธิพลอย่างยิ่งในการกระจายความคิดความรู้หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งสู่การรับรู้ของประชาชน ความร่วมมือจากสื่อมวลชนจะช่วยสร้างความเข้าใจช่วยสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องให้แก่คนในสังคม เนื่องจากสื่อมวลชนนั้นมีบทบาทและอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างการรับรู้ที่จะสั่งสมกลายเป็นจิตสำนึกของคนในสังคม

๕.๒๐๓๑.๒ แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเชิงพุทธ

(๑) หลักธรรมในการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเชิงพุทธ เป็นธรรมที่ช่วยทำให้มนุษย์รู้จักการดำเนินชีวิตที่นำความสุขมาสู่และสังคมโดยรวม บุคคลที่ยึดหลักธรรมในการดำเนินชีวิต จะทำให้ชีวิตมีความสุขร่มเย็นมีแต่ความสุข ไม่มีการเบียดเบียนกัน ไม่มีการให้

ร้ายป้ายสีกัน ไม่มีการอาฆาตพยาบาทของเวรกัน มีแต่ความเมตตา อภัยซึ่งกันและกัน แนะนำในสิ่งที่พึงกระทำและหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่พึงกระทำ บุคคลที่อยู่ในสถานทีนั้นย่อมเป็นสุข และทำให้เกิดความสงบสุขที่อยู่ในสถานทีนั้น ได้แก่

(๑) **สังคหัตถุ ๔** คือ ธรรมที่ยึดเหนี่ยวใจและประสานในของกลุ่มคนให้เกิดความสามัคคี ประกอบด้วย ๑) ทาน คือการให้ การแบ่งปันในรูปสิ่งของหรือความรู้ ๒) ปิยวาจา คือการใช้คำพูดสุภาพ อ่อนหวาน ก่อให้เกิดไมตรี ๓) อตถจริยา คือ การชวนชวยประพฤติ บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์เพื่อผู้อื่น ๔) สมานัตตา คือ การวางตนเสมอต้น เสมอปลายให้เหมาะสมกับเหตุการณ์และสภาพแวดล้อม หลักธรรมสังคหัตถุ ๔ คือ ธรรมที่ช่วยในการสร้างมนุษยสัมพันธ์นั่นเอง ซึ่งประกอบด้วย โอบอ้อมอารี วชิโรทระ สงเคราะห์ประชาชน วางตนพอดี

(๒) **พรหมวิหาร ๔** คือหลักธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ๑) เมตตา ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข ๒) กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ๓) มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะทำให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา พรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมที่ใช้พัฒนาจิตสำนึกสาธารณะพึงมีคือการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในยามที่พวกเขาลำบากด้วยความเมตตาและกรุณายินดีเมื่อเขามีสุข ไม่ทุกข์ รวมถึงการรักษาอุเบกขาเพื่อความสุขของตนเองด้วย

(๓) **ฆราวาสธรรม ๔** ธรรมสำหรับฆราวาส ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ หลักธรรมที่ประชาชนจำเป็นต้องมีไว้เพื่อเป็นหลักยึดในการดำเนินชีวิตประจำวัน มี ๔ อย่าง ๑) **สัจจะ** ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ จริใจ พุดจริง ทำจริง ๒) **ทมะ** การฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดสินใจ แก้ไขข้อบกพร่องปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา ๓) **ขันติ** ความอดทน ตั้งใจทำหน้าที่การทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย ๔) **จาคะ** ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตัว หลักธรรมฆราวาสธรรม ๔ ประการที่ช่วยให้สามารถพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะและรู้จักเสียสละส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

(๔) **อิทธิบาท ๔** ว่าเป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จที่ตั้งใจไว้ ประกอบด้วย ๑) **ฉันทะ** คือ ความปรารถนาที่จะทำสิ่งนั้น ๒) **วิริยะ** คือ ความเพียร ความพยายามที่จะทำสิ่งนั้น ๓) **จิตตะ** คือ ความมุ่งมั่นที่จะทำสิ่งนั้น ๔) **วิมังสา** คือ การใช้ปัญญาวางแผน แก้ไขปรับปรุงในการ

กระทำนั้น อิทธิบาท ๔ หากผู้ใดมีความมุ่งมั่น มีความรักในงานที่ทำ ย่อมก่อให้เกิดความเพียรพยายามในการประกอบกิจการนั้น เมื่อมีความพยายามแล้ว ความสนใจใส่ใจเกิดตาม และใช้ปัญญาดำเนินกิจการนั้น เมื่อมีปัญหาแล้ว ในที่สุดสุดงานนั้นจะสำเร็จได้ด้วยดี จึงเป็นหลักธรรมในการพัฒนาคนหลักธรรมหนึ่ง

องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับจิตสำนึกสาธารณะ

๕.๑.๓. บูรณาการแนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเชิงพุทธ

(๑) แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ต้องอาศัยความร่วมมือจากคนภายในชุมชนและจากภายนอกชุมชนช่วยกันทั้งสองฝ่ายถือเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเพื่อชุมชนในฐานะของการเป็นสมาชิกของสังคม การให้บริการแก่ชุมชนเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยขั้นตอน มีการวางแผน ขอบเขต วัตถุประสงค์ การดำเนินงาน และระยะเวลาที่แน่นอน เพื่อพัฒนาชุมชน และยังมีหลักธรรมพรหมวิหาร ๔ เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ มีเมตตา ความรักใคร่ กรุณา ความสงสาร มุทิตา ความยินดี และอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง และอริยสัจ ๔ ความจริงอันประเสริฐ ทุกข์ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก ทุกขสมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ รวมลงในไตรสิกขา ศีล สมาธิ และปัญญานอกจากนี้วิธีการพัฒนาจิตสำนึกช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ตามหลักการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้ามี ๔ ด้าน คือ ด้านกายภาพ ด้านสังคม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา และมีเป้าหมายของการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกเป็นพลเมืองที่ดีของสังคมและเกิดความเข้มแข็งของสังคมที่ส่งผลให้การเมือง เศรษฐกิจ ศิลธรรม ในสังคมดีขึ้น

(๒) แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะด้านสิ่งแวดล้อม มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมทั้งมวล ซึ่งเป็นปัจจัยตั้งต้นในการก่อเกิดสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ต้องการ มนุษย์เป็นกลุ่มผู้บริโภคที่ร้ายกาจที่สุดในโลก และมนุษย์ยังขาดจิตสำนึกอันเป็นกุศลอยู่มากในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมการกระทำของมนุษย์ส่งผลกระทบในภาพกว้างโดยรวมต่อทรัพยากรธรรมชาติและรวมไปถึงมวลมนุษยชาติ หากมนุษย์ให้ความสำคัญกับแนวคิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม มีจิตสำนึกและจริยธรรมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและสร้างสรรค์พัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และหลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ คือ ไตรสิกขา อันประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา การจะพ้นทุกข์ได้ก็ต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ไตรสิกขานี้มีไว้เพื่อความดับทุกข์ทั้งปวง และอริยสัจ ๔ ความจริงอันประเสริฐ ได้แก่ ทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สมุทัย สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ นิโรธความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แนวปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์

คือมรรคมงคลประกอบแปดประการ นอกจากนี้ยังมีวิธีการพัฒนาการสร้างความจิตสำนึก ทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านปัญญา และด้านสังคม แบบบูรณาการให้ความสนับสนุนและช่วยเหลือทั้งอามิสทาน หรือวัตถุ สิ่งของ หรือค่าใช้จ่ายและเน้นการให้ธรรมทาน คือ วิชา ความรู้ ข้อคิด โดยเฉพาะความรู้ทางธรรมะเพื่อส่วนรวมแก่เยาวชนของสถาบันการศึกษาเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญมาก การบ่มเพาะอาจต้องใช้ระยะเวลา ความอดทน ต้องสร้างความตระหนักรู้แก่ผู้ปฏิบัติให้เชื่อในคุณค่าที่จะเกิดขึ้น โดยอาศัยกิจกรรมด้านการบริการสังคมและชุมชนอันหลากหลายเข้ามาเป็นตัวกระตุ้น กรณีผู้ปฏิบัติอยู่ในระดับอุดมศึกษาต้องเพิ่มการจัดอบรมหลักสูตรหรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่สนับสนุนให้นักศึกษาได้ลงพื้นที่ชุมชน เพื่อทำการศึกษาสภาพปัญหาต่างๆ พร้อมกับจัดกิจกรรมบริการสังคมเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกส่วนรวมให้เกิดขึ้นและยอมนำมาซึ่งความภาคภูมิใจแก่ผู้ปฏิบัติและการพัฒนาของชุมชนในท้ายที่สุด และมีเป้าหมายการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเพื่อจุดมุ่งหมายที่พึงตามหลักทางพระพุทธศาสนา คือประโยชน์ ๓ ประการ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือ ติฐฐัมมิกัตถประโยชน์ ประโยชน์เบื้องหน้า หรือ สัมปรายิกัตถประโยชน์ และประโยชน์อย่างยิ่ง หรือ ปรมัตถประโยชน์ และการบรรลุถึงประโยชน์ในด้านคุณค่าทางจิตใจ ซึ่งเป็นประโยชน์ในระดับโลกียสุข และประโยชน์ขั้นสูงสุด คือ การพัฒนา ฝึกฝน ขัดเกลาตนเองจนกระทั่งเกิดปัญญา เพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ หรือ เข้าถึง โลกุตตรสุขนั่นเอง

(๓) แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะการรักษาสาธารณสมบัติของแผ่นดินเป็นเรื่องสำคัญอย่างมากและเป็นสาเหตุของปัญหาทุกเรื่อง ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ปัญหายับยั้งปัญหาหมอกควันอันเกิดจากไฟป่า ปัญหาการกัดเซาะของชายฝั่ง หรือปัญหาภาวะโลกร้อนที่ทุกคนได้รับผลกระทบเหมือนกันไม่ว่าจะอยู่ในประเทศใดหรือบริเวณใดของโลก การพิทักษ์สาธารณสมบัติของแผ่นดินต้องกระทำอย่างจริงจัง และอย่างเป็นรูปธรรม และผู้ที่รักษาสาธารณสมบัติของแผ่นดินได้ดีที่สุดก็คือประชาชนไทย หรือชาวบ้านผู้อยู่อาศัยภายในบริเวณ นั่นเอง และการดูแลสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ต้องมีจิตวิญญาณของผู้มีหน้าที่ในการดูแลสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ต้องมีจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อหน้าที่และต่อผู้อื่น สังคม และประเทศชาติ และทำประโยชน์แก่สมบัติสาธารณะ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน หรือผลประโยชน์ เป็นผู้มีอุดมการณ์ด้วยความเสียสละอดทน มีศรัทธามุ่งมั่น มีใจบริสุทธิ์ และรู้จักหน้าที่ ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม จริยธรรมอันดีงาม เคารพกฎระเบียบ กติกา กฎหมายของบ้านเมือง ที่จะรักษาสาธารณสมบัติของประเทศชาติให้ดำรงอยู่คู่แผ่นดิน และต้องเป็นผู้ดำรงอยู่ในเบญจศีล มีความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ปฏิบัติตามระเบียบวินัย เว้นจากความชั่ว และตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียนกันและกัน และมีวิธีการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะด้านการดูแลสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ด้านสังคม ช่วยกันดูแลรักษาความสะอาด โบราณสถาน และโบราณวัตถุ ให้คงอยู่สืบไป ด้านจิตใจ

รณรงค์ปลูกฝังจิตสำนึกและสร้างเข้าใจร่วมกันระหว่างประชาชนกับหน่วยงานที่รับผิดชอบต่อโบราณสถาน และโบราณวัตถุ ในฐานะมรดกของชาติ และด้านปัญญา การอบรมให้ความรู้และเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน และโบราณวัตถุ แก่ประชาชนทั่วไป ให้ดำรงอยู่สืบไป นอกจากนี้การดูแลรักษาสาธารณสมบัติของแผ่นดิน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายนั้น ต้องปลูกฝังจิตสำนึกให้พลเมืองหรือประชาชนทั่วไปมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาสาธารณสมบัติของแผ่นดิน และให้เกิดประโยชน์สูงสุดในด้านคุณค่าทางจิตใจ

(๔) แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะด้านการประกอบธุรกิจ คือ อิทธิบาทหลักธรรมในการดำเนินกิจกรรมธุรกิจที่จะอำนวยประโยชน์ในปัจจุบัน ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ ๔ อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความรักษา กัลยาณมิตร คบหาคนดีเป็นมิตร ไม่ชักนำไปในทางเสื่อม และ สมชีวิตา เลี้ยงชีพแต่พอดี และยังมีหลักธรรมที่จะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่งานที่เรียกว่า จักร ๔ คือ ปฏฐูปเทศวาสะ เลือกลิ่นที่เหมาะสม คือ เหมาะแก่การประกอบอาชีพการงาน ซึ่งควรคำนึงถึงสภาพแวดล้อมต่างๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม สัมปฐิปปัสสยะ เลือกละแวกกับคนดี อัตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ถูกวิธี คือดำรงตนไว้มั่นคงในทิศทางที่ถูกต้องมีเป้าหมายที่ดีทั้งปัจจุบันและอนาคต ไม่ธุรกิจที่เป็นโทษแก่สังคมและบุพเพกต-ปญญา มีทุนที่ได้เตรียมไว้ ความมีสติปัญญาความถนัดในกิจการงานต่างๆ สุขภาพร่างกายดี และหมั่นแสวงหาความรู้ ความชำนาญ เสริมสร้างคุณสมบัติที่ดี

ดังนั้น แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีประโยชน์ต่อการพัฒนาบุคคลและสังคมไทยในปัจจุบัน ให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะต่อสังคมส่วนรวม เพื่อให้ผู้คนมีจิตสำนึกสาธารณะได้ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อสาธารณะมากกว่าตนเอง และให้รู้จักการเสียสละเพื่อประโยชน์สังคมส่วนรวม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เกิดประโยชน์สุขกับสังคมและประเทศชาติ

นอกจากนั้นหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งสำคัญเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนที่จะนำมาใช้ในการบูรณาการกับการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี อันจะนำมาซึ่งความสงบสุขสู่สังคมไทยในปัจจุบันได้ด้วยดี

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัย แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเชิงพุทธบูรณาการ พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจที่ควรจะได้รับการศึกษาเพิ่มเติม ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมและทางด้านการวิจัย จึงมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการศึกษาผู้วิจัยเห็นว่าความหมาย ความสำคัญ แนวคิด ทฤษฎี และสภาพปัญหาการขาดจิตสำนึกสาธารณะในด้านต่างๆที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน มีสาเหตุมาจากการเห็นแก่ตัวมนุษย์ที่มากขึ้น ทำให้ปัจจุบันมีการพูดถึงจิตสำนึกกันมากขึ้น แสดงให้เห็นว่า บุคลากรในสังคมกำลังขาดจิตสำนึกต่อสาธารณสมบัติ ขาดความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ขาดความเอื้อเฟื้อต่อสังคม ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๑) เพื่อให้บุคคลในสังคมไทยในปัจจุบันมีจิตสำนึกสาธารณะ องค์กรต่างๆควรให้ความสำคัญต่อการพัฒนาบุคลากรในหน่วยงานต่างๆ ด้วยการให้ความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักสังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ ฃรวาสธรรม ๔ อิทธิบาท ๔ เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีประโยชน์เกื้อหนุนสันติสุขของสังคมได้

๒) สถาบันสงฆ์ หน่วยงานหรือองค์กรทางพระพุทธศาสนา ควรปรับยุทธวิธีในการให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนด้วยภาษาที่ฟังให้เข้าใจง่าย และปรับกระบวนการทำงานในเชิงรุกมากยิ่งขึ้น อาทิ เช่น การทำงานร่วมกับสื่อสารมวลชน ซึ่งปัจจุบันทรงพลัง และมีอิทธิพลสามารถเข้าถึงแทบทุกภูมิภาคของประเทศ

๓) จากการศึกษาวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะ ของคนในสังคมไทยปัจจุบันควรนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นสังคมครอบครัว ชุมชน หมู่บ้าน จนถึงกับประเทศ เพื่อก่อให้เกิดพฤติกรรมอันพึงประสงค์ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะการทำวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้มุ่งเน้นการศึกษาแนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเชิงพุทธบูรณาการเพื่อการพัฒนาจิตสำนึกของมนุษย์ให้เกิดมีจิตสำนึกสาธารณะอันเป็นพื้นฐานในการพัฒนาพฤติกรรมมนุษย์และสังคม โดยมุ่งเน้นวิธีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นพื้นฐานการฝึกหัดขัดเกลาจิตใจของมนุษย์ให้เกิดมีจิตสำนึกสาธารณะต่อสังคมส่วนรวมและประเทศชาติ การศึกษาแนวทางการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจในการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

๑) ควรมีการศึกษา วิเคราะห์อิทธิพลของสื่อโทรทัศน์ที่มีผลต่อพฤติกรรมการสร้างจิตสำนึกสาธารณะแก่เยาวชนและวัยรุ่น

๒) ควรมีการศึกษาปัญหาแนวทางการแก้ไขพฤติกรรมของมนุษย์กับใช้หลักธรรม

สัปปริสธรรม ๗

๓) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบจิตวิเคราะห์พุทธปรัชญาเถรวาทกับกระบวนการ
จิตสำนึกปรัชญาตะวันตก